

Agnieszka Nogal: Liberalizm Karla Raimunda Poppera

Warto dostrzec związek filozofii nauki z filozofią polityki. W obu wymiarach Popper stawiał to samo pytanie; pytanie o granice wiedzy i możliwość działania. W obu też podkreślił znaczenie jednostki, możliwość poddawania utartych kanonów w wątplenie i przedstawiania własnych rozwiązań – pisze prof. Agnieszka Nogal w „Teologii Politycznej Co Tydzień”: „Popper. Otwarte czy zamknięte?”.

Od urodzin Karla Poppera mija właśnie 120 lat. Przyszedł na świat w 1902 roku w Wiedniu – centrum austro-węgierskiego ponadnarodowego imperium. Gdy dorastał, hegemoniczny ośrodek zamienił się w stolicę małej republiki, bez statusu cesarstwa, bez Habsburgów, bez rozległego terytorium. Zmarły w 1994 intelektualista w swym długim dziewięćdziesięciodwuletnim życiu doświadczył całej zmienności charakterystycznej dla XX wieku. Zasadniczym doświadczeniem jego życia było więc doświadczenie radykalnej zmiany. Nie tylko rozpadu Austro-Węgier i rewolucji, która przetoczyła się w 1917 roku przez Rosję, ale też kolejnych przemian związanych z II Wojną Światową i nowym podziałem świata na Wschód i Zachód. W „Autobiografii” pisał:

„Często opisywano rozpad Cesarstwa Austriackiego i następstwa I wojny światowej, głód, zamieszki głodowe w Wiedniu i niekontrolowaną inflację. Zniszczyły one świat, w którym dorastałem i

rozpoczęły okres zimnej i gorącej wojny domowej, która zakończyła się inwazją Hitlera na Austrię, która doprowadziła do II wojny światowej[1]”.

W post-imperialnym Wiedniu ścierały się dwie główne polityczne siły: nostalgicznie nawiązujący do imperium liberalny kosmopolityzm oraz rosnące w siłę nacjonalizmy. W sporze tych sił filozof stanął zdecydowanie po stronie liberalizmu. W efekcie przyjął stanowisko postępowego, kosmopolitycznego socjalisty, który zwalczał faszyzm, zrewolucjonizował filozofię nauki i stworzył wizję społeczeństwa otwartego. Później przeszedł na pozycje zdecydowanie antykomunistyczne[2]. Pewnym liberalnym ideom pozostał jednak wierny.

Zasadniczym doświadczeniem życia Poppera było doświadczenie radykalnej zmiany

Pochodził ze zasymilowanej inteligencji żydowskiej. W zdominowanym przez katolicyzm Wiedniu rodzina

Popperów przyjęła luteranizm, co miało wynikać z ich antyklerykalizmu[3]. Wyrastający w tej atmosferze Karl poświęcił swe dorosłe życie filozofii nauki oraz filozofii polityki. Liberalizm zaś stanowił wspólne miano dla obu wymiarów jego intelektualnej aktywności. Filozofia nauki stanowiła odpowiedź na pozytywizm i przekonanie o pewności wiedzy, filozofia polityki na rosnące nacjonalizmy.

Prace Poppera z zakresu filozofii nauki w sposób polemiczny czerpały z dorobku Koła Wiedeńskiego. Skupione wokół Ernesta Macha wiedeńskie stowarzyszenie intelektualistów odrzucało wszelkie elementy metafizyczne. Źródłem poznania miały być czyste fakty, sprawozdawane przy pomocy tak zwanych „zdań protokolarnych”. Metodą naukową – indukcja, kryterium prawdziwości – weryfikacja. Proces naukowy przebiegał następująco: rozpoczynał się od zebrania danych, z których, uogólniając prawidłowości, budowano teorię, aby w ostatnim kroku poszukiwać danych potwierdzających tę teorię. Końcowy etap procesu poznania określany był mianem weryfikacji. Towarzyszył mu optymizm i wiara w pewność uzyskanych w ten sposób rozstrzygnięć.

Karl Popper odwrócił ten program, wskazując, że przyrostowi wiedzy nie towarzyszy pewność odkrywanych poprzez poznanie prawd. Towarzyszy im co najwyżej pewien stopień prawdopodobieństwa. Otóż zdaniem Poppera, proces poznania rozpoczyna się od zbudowania teorii, następnie poszukiwane są fakty, które mogłyby tej teorii zaprzeczyć. Ten etap Popper określił mianem falsyfikacji. Teorie naukowe to teorie, dla których istnieją fakty, które mogą je obalić, czyli teorie falsyfikowalne. Dobre teorie zaś, to takie, które przetrwały próbę falsyfikacji. Nauka rozwijała się zdaniem Poppera raczej poprzez przypuszczenia i obalania, oferując teorie (prawa), które wykraczały poza doświadczenie, a następnie poddając je krytyce i testom. Nigdy nie dochodzi jednak do pewności, zadowalając się prawdopodobieństwem uzyskanej wiedzy.

Przedstawiona w „Logice odkryć naukowych” (1935; 1959) koncepcja poznania okazała się jednym z największych osiągnięć filozofii nauki w XX wieku. Co ciekawe jednak także z tej teoretycznej perspektywy Karl Popper wyciągał konsekwencje wykraczające poza obszar rozważań właściwych dla filozofii nauki. Uznał bowiem teorię marksistowską za нефalsyfikowalną, a więc również nienaukową. Nie było bowiem jego zdaniem takiego faktu społecznego, którego wystąpienie spowodowałoby zarzucenie tego kierunku przez jego wyznawców.

Literatura na temat Poppera jest obfita, a omówienie jego wkładu w logikę matematyczną i teorię naukową wykracza poza ramy niniejszego eseju. Warto jednak dostrzec związek filozofii nauki z filozofią polityki. W obu wymiarach Popper stawiał to samo pytanie; pytanie o granice wiedzy i możliwość działania. W obu też podkreślił znaczenie jednostki, możliwość poddawania utartych kanonów w wątplenie i przedstawiania własnych rozwiązań.

Urodzony i wychowany w Wiedniu, Popper w 1937 roku wyjechał do Nowej Zelandii, aby po wojnie osiedlić się w Wielkiej Brytanii. W trakcie wojny napisał swoje dwa kluczowe dzieła z zakresu filozofii polityki – „Nędza historycyzmu” (1945) oraz „Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie” (1945). Krytyka polityki, którą tam przedstawił, sięgała po wcześniej opracowaną kategorię wiedzy. Tym razem Popper ukazywał wiedzę w zderzeniu z wolnością i wskazywał na ograniczenia możliwości poznania. Wedle filozofa, błąd marksizmu polegał na tym, że ukazywał historię jako przestrzeń działania praw podobnych do tych działających w przyrodzie. Marksizm sam siebie uznawał bowiem za naukę, która potrafi nie tylko tłumaczyć zaszłe fakty, ale także przewidywać przyszłość. Dzięki predykcyjnej sile nauki, marksiści

uznawali nieuchronność zwycięstwa komunizmu[4]. Tymczasem, zdaniem Poppera, historia stanowiła przede wszystkim przejaw ludzkiej wolności oraz zdolności do działania, wykraczającej poza ramy wiedzy, którą mogła poznać nauka.

W przypadku marksizmu i innych koncepcji, które Popper nazwał teoriami historycystycznymi, występować w nich miała jakaś „przewodnia” myśl odnosząca się do metafizycznej koncepcji świata, przyjmowanej w gruncie rzeczy na wiarę i niepoddającej się falsyfikacji. Teoria ta „tłumaczyła” wszelkie zjawiska w jeden zunifikowany sposób. Stosując ją, rzekomo można było przewidzieć ogólny przebieg przyszłych zdarzeń. Ponadto, ta teoria działała bezwzględnie, niezależnie od ludzkiej woli, choć zwykle dotyczyła ludzkich zachowań. I tak według marksistów cała historia ludzkości pozwalała się wyjaśnić w kategoriach walki klas. Nawet jeśli aktualny przebieg wydarzeń zdawał się zaprzeczać tej teorii, to każde odstępstwo uznawane było za chwilowy zwrot, po którym historia z pewnością wejdzie na „właściwe tory”. Tak skonstruowane teorie, mimo że czasem wychodziły z wcześniejszych obserwacji i uogólniały prawdziwe fakty, nie były w istocie naukowe, gdyż nie można ich było sfalsyfikować. W skrócie: Karl Popper krytykował marksizm za manipulację polegającą na przedstawianiu ludzkich działań, jako z góry zdeterminowanych przez historyczne prawa.

Bardzo wpływową okazała się także książka „Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie”, przedstawiająca Platona, Hegla i Marksa jako odrzucających indywidualizm propagatorów zamkniętego systemu. Popper określił społeczeństwo magiczne, plemienne czy kolektywne społeczeństwem zamkniętym, gdyż sposoby postępowania w obszarze

*Zdaniem Poppera, historia
stanowiła przede wszystkim
przejaw ludzkiej wolności oraz
zdolności do działania,
wykraczającej poza ramy
wiedzy, którą mogła poznać
nauka*

takiego
społeczeństwa były
jego zdaniem
niezmiennie
określone przez
rytuał, obyczaj, coś w
stosunku do
jednostki
zewnętrznego, do
czego ona się tylko
dostosowywała,
powielając określony

wzorzec:

„Społeczeństwo zamknięte można porównać do organizmu. [...] jako jednostka quasi-organiczna, której członkowie są związani na wpół biologicznymi węzłami, takimi jak powinowactwo, wspólny tryb życia, wspólny trud codzienny, wspólne zabawy, tragedie i niebezpieczeństwa, przypomina dokładnie stado lub plemię”[5].

Ten rodzaj krytyki można określić mianem krytyki biopolitycznej. Podobnie jak przy krytyce historycyzmu, Popper zwracał uwagę na indywidualną wolność oraz możliwość zmiany własnego życia, którą przeciwstawiał zbiorowości potraktowanej tym razem jako jedno ciało z jedną wolą, która kieruje działaniami wszystkich członków, odbierając im indywidualne poczucie wolności.

Społeczeństwem otwartym Karl Popper nazywał takie społeczeństwo, w którym jednostka miała prawo do osobistych decyzji. W takim społeczeństwie wiele jednostek dążyło do awansu społecznego, co mogło prowadzić do walk pomiędzy ludźmi i grupami społecznymi – walk takich nie było w społeczeństwie zamkniętym, które pozostawało praktycznie wolne od konfliktów.

„Komórki i tkanki organizmu, do których czasem porównuje się członków państwa, mogą konkurować ze sobą na przykład o pożywienie; ale noga nie dąży do zajęcia miejsca mózgu ani inny narząd nie chce zająć miejsca brzucha”[6].

Dzieje Grecji Popper rozpatrywał jako dzieje odchodzenia od społeczeństwa zamkniętego, podkreślając, iż zmiana ta była zarazem wielką dziejową rewolucją. Odejście od społeczeństwa zamkniętego wywoływało zdaniem Poppera uczucie niezadowolenia, które miało swe źródło w napięciu, jakiego wymagało od ludzi – zarówno w starożytnej Grecji, jak i współcześnie, życie w otwartym społeczeństwie – wysiłku „stania się istotą rozumną [...], pilnowania siebie i przyjęcia za siebie odpowiedzialności”[7].

Popper, porównując społeczeństwo Aten dążące ku otwartości z zamkniętą Spartą, wymienił sześć zasad polityki Sparty[8]:

1. Ochrona powstrzymanego w rozwoju społeczeństwa plemiennego: odcięcie jakichkolwiek obcych wpływów mogących zagrozić plemiennemu tabu

2. Antyhumanitaryzm: zakaz rozwijania jakichkolwiek ideologii, zwłaszcza egalitarystycznych, demokratycznych i indywidualistycznych
3. Autarkia: uniezależnienie się od handlu, który jest zawsze drogą otwarcia
4. Antyuniwersalizm lub partykularyzm: podkreślanie odmienności własnego plemienia, zakaz kontaktów z „gorszymi” od siebie
5. Zasada panowania: dążenie do dominacji i zniewolenia sąsiadów
6. Obawa przed rozrostem terytorialnym

Wedle Poppera zachodziła zbieżność pomiędzy tą starożytną formą totalitaryzmu a formami współczesnymi – różnica polegała głównie na imperialistycznych tendencjach współczesnych totalitaryzmów. Nie przypadkiem też zdaniem filozofa zarówno w starożytności, jak i współcześnie ideologia totalitaryzmu przybrała formę filozofii.

Wedle Poppera bowiem powstanie filozofii było reakcją na upadek społeczeństwa zamkniętego i jego magicznych wierzeń. Była to próba zastąpienia utraconej wiary w magię, wiara racjonalną [9]. Przykładem filozoficznej wiary w powrót do utraconej jedności i organiczności była wedle Poppera filozofia Platona, ale powrót taki był jego zdaniem niemożliwy:

„Im bardziej staramy się wrócić do heroicznego wieku trybalizmu, tym pewniej wracamy do Inkwizycji, do tajnej policji i do romantycznego gangsterstwa. Zaczynając od prześladowania rozumu i prawdy, musimy skończyć na najbardziej brutalnym niszczeniu wszystkiego, co ludzkie. Nie ma powrotu do harmonijnego stanu natury. Jeśli zawrócimy, to musimy już przejść tę drogę do końca – musimy wrócić do stanu zezwierzęcenia”[10].

To utożsamienie filozofii z totalitaryzmem budziło i budzi wiele wątpliwości. O ile kontrowersyjne, choć wpływowe, były argumenty krytyczne, sformułowane w odniesieniu do negującego ludzką wolność historycyzmu, czy traktującego zbiorowość jako jedno ciało społeczeństwa zamkniętego, o tyle wpisanie filozofii w tę narrację budziło sprzeciw. Popper zrównał bowiem, wyrastającą w atmosferze wolności intelektualnej filozofię Platona, której jedyną siłą była siła argumentu, ze współczesnymi mu totalitaryzmami, które posługiwały się nagą przemocą. Trudno się zgodzić z taką linią krytyki. O ile bowiem Platon przemawiał z kart swoich pism, argumentował i starał się przekonać, o tyle władza totalitarna posługiwała się masowymi mordami i przemocą, w której nie było przestrzeni ani na słowa, ani na argumenty. Także każdą wspólnotę Popper postrzegał jako źródło zagrożeń. Brakowało przestrzeni do kooperacji, współdziałania, łączenia się w realizacji wspólnych celów i wartości. Jedyną drogą, którą wedle filozofa ludzie winni podążać była liberalna wolność oraz indywidualizm.

I tak z podejrzliwości wobec wszelkich nefalsyfikowalnych prawd wyrastał program liberalizmu Karla Poppera. Wypracowane przez niego zalecenia, zarówno w filozofii nauki, jak i filozofii polityki wskazywały na idealną sytuację, w której zarówno w nauce, jak i polityce otwierała się przestrzeń do sporu oraz kwestionowania zastanego status quo. W efekcie – w nauce odchodziły hipotezy, ustępując miejsca kolejnym. W polityce – ludzie przejmowali panowanie nad własnym życiem, wchodząc między sobą w konflikty, negując autorytety społeczne i polityczne i zwracając się ku najszerzej możliwie zakreślonej autonomii.

Popper zwracał uwagę na indywidualną wolność oraz możliwość zmiany własnego życia, którą przeciwstawiał zbiorowości potraktowanej tym razem jako jedno ciało z jedną wolą, która kieruje działaniami wszystkich członków, odbierając im indywidualne poczucie wolności

etyczny rys tej teorii wyrażał się w zaufaniu do racjonalności. Z zainteresowań filozofii nauki wyrastał szacunek dla rozumu i doświadczenia, który filozof przeciwstawiał irracjonalizmowi odwołującemu się do emocji i namiętności.

Twierdził przy tym, że wybór między racjonalizmem a irracjonalizmem pozostaje po części wyborem moralnym. Opisując w apologetyczny sposób dzieje Aten, pisał: „w tym samym pokoleniu, do którego należał Tukidydes, rodziła się nowa wiara w rozum, wolność, i braterstwo, wiara, którą uważam za jedynie słuszną wiarę społeczeństwa otwartego”[11].

Główny praktyczny rys tej filozofii określił czas wydania Społeczeństwa Otwartego. Po 1945 roku dominującym ideowym przeciwnikiem liberałów stał się komunizm. W ujęciu Poppera komunizm odzwierciedlał pragnienie powrotu do zamkniętego „plemiennego” społeczeństwa, a marksistowskie teoretyczne błędy odbierały ludziom możliwość myślenia, działania i przeciwstawiania

się totalitaryzmowi. Także w 1992 roku, pisząc postscriptum do autobiografii, Popper wskazywał na kluczowe odniesienie jego myśli do komunizmu:

„[...] w ciągu ostatnich kilku lat wydarzyły się rzeczy o największym znaczeniu. Związek Radziecki upadł i przestał istnieć – i jak dotąd bez wielkiej katastrofy. Wraz z przygotowaniem do I wojny światowej, która niemal zniszczyła cywilizację europejską, jest to najbardziej doniosły ciąg wydarzeń w moim życiu. Sowiecki komunizm się skończył, a wraz z nim największe nuklearne zagrożenie dla ludzkości. Więc radujmy się”[12].

Liberalizm Karla Poppera wyrastał więc z doświadczeń młodości i międzywojennego Wiednia. To stamtąd filozof wyniósł wrogość wobec wszelkich nacjonalizmów, a nawet wspólnotowości, stamtąd pochodziło odrzucenie wiary religijnej, przy zachowaniu wiary w rozum i oparty na nim międzynarodowy porządek prawny i program oświecenia. Przekonania te uosabiała przekraczająca granice państw idea społeczeństwa otwartego[13].

prof. Agnieszka Nogal

[1] Karl Popper, *Unended Quest. An Intellectual Autobiography*, Routledge, 2002, s. 31

[2] Malachi Haim Hacoen, *Karl Popper – The Formative Years, 1902–1945: Politics and Philosophy in Interwar Vienna*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001, s.. 14

[3] Malachi Haim Hacoen, *Karl Popper – The Formative Years, 1902–1945: Politics and Philosophy in Interwar Vienna*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001, s.24

[4] Karl Popper, *Unended Quest. An Intellectual Autobiography*, Routledge, 2002, s.232

[5] Karl Popper, *Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie, T. I*, przeł. Halina Kraheńska, PWN Warszawa 2006, s. 221

[6] Karl Popper, *Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie, T. I*, przeł. Halina Kraheńska, PWN Warszawa 2006, s. 221

[7] Karl Popper, *Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie, T. I*, przeł. Halina Kraheńska, PWN Warszawa 2006, s. 225

[8] Karl Popper, *Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie, T. I*, przeł. Halina Kraheńska, PWN Warszawa 2006, s. 232

[9] Karl Popper, *Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie, T. I*, przeł. Halina Kraheńska, PWN Warszawa 2006, s. 239

[10] Karl Popper, *Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie, T. I*, przeł. Halina Kraheńska, PWN Warszawa 2006, s. 255

[11] Karl Popper, *Społeczeństwo otwarte i jego wrogowie, T. I*, przeł. Halina Kraheńska, PWN Warszawa 2006, s. 235

[12] Karl Popper, *Unended Quest. An Intellectual Autobiography*, Routledge, 2002, s. 235-236

[13] Malachi Haim Hacoen, *Karl Popper – The Formative Years, 1902–1945: Politics and Philosophy in Interwar Vienna*, Cambridge: Cambridge University Press, 2001, s. 25.

Ministerstwo
Kultury
i Dziedzictwa
Narodowego